

SEYAHATNÂME'DEKİ AYETLERİN İŞLEVLERİ ÜZERİNE

About Functions of Verses on Seyahatnâme

Ercan AKYOL*

ÖZ

17. yüzyılda İstanbul'da medrese eğitimi alan Evliyâ Çelebi, küçük yaştan itibaren İslam kültürüyle sıkı bir ilişki içinde yetişmişti. İslam kültürü ve şahsı arasındaki bu kuvvetli bağ birçok cihetten beslenmekteydi. Bunlar medrese hayatında ders aldığı hocalardan öğrendikleri, tanıştığı tarikat ehli kişilerin etkisi ve İslam kültürünün yazılı metinlerini okuması, dost meclislerinde yapılan sohbetler, *Kur'an*'ı hıfz etmesi, naathanlık ve müezzinlik yapması gibi taraflardı. Çocukluğunda dâhil olduğu bu İslami kültürün unsurlarını yıllar sonra yazacağı *Seyahatnâme*'sinde kullanacaktı. Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de bazı yerlerde seyahat edişini bile ayetlere dayandırdığı göz önüne alınacak olursa, bu dini referanslı kullanımların eserinde ne derece bir önemle bulunduğu kolayca anlaşılacaktır. Bu bağlamda *Seyahatnâme*'nin birbirinden farklı birçok yerinde *Kur'an* ayetlerine yapılan göndermeler geçtiği görülebilir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu kullanımların kaynakları üzerinde durulmuş; ancak bu konu yazınsallık açısından incelenmemiştir. Bu çalışmada metin merkezli bir yaklaşımla ayetlerin eserde iki ana şekilde kullanıldığı gösterilecektir. Bunlar, *Seyahatnâme*'de sadece bilgi verme amacına dayalı olarak bulunan ayetler ve kurgu- kurmaca dâhilinde bir işlevi olan ayetlerdir. Bu sayede *Seyahatnâme*'de kullanılan ayetlerin yazınsallık açısından işlevlerinin ne olduğu, bu ayetlerin metne doğrudan etki edip etmediği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, âyet, yazınsallık, işlev

ABSTRACT

Evliya Çelebi who had received education in madrasah in İstanbul in 17th century, has a close relationship with Islam culture. This strong connection between Islam culture and himself was affected from different sources such as his teachers in his madrasah education life, members of religious orders he had met and conservations that he had with them, reading texts that belong to Islam culture, memorizing *Quran* itself and being a muezzin. As a matter of this fact, he used his interaction with this culture while writing *Seyahatnâme*. It can easily be seen that these religious references in *Seyahatname* have a major impact considering the facts that he made some of his travels depend on verses in *Quran*. In this manner one can see many references to *Quran* verses in different sections in *Seyahatnâme*. Sources of this references was investigated so far, but they have never been investigated in terms of literariness. In this study, using a text centered approach, it is denoted that verses that are used in *Seyahatname* have two main functions. One of the main function of these verses is being informatic while the other function is in terms of creating a fiction. Moreover, classification verses used in *Seyahatnâme*, functions of these verses in terms of literary, direct or indirect effects of verses to the text are analyzed, too.

Key Words

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, verse, literariness, function

Evliyâ Çelebi elli bir yıl süren seyahatlerini kaleme alırken metninde, hıfz ettiği *Kur'an*'dan ayetlere ve bildiği/duyduğu hadislerden, dini mazmunlardan birçoğuna yer vermiştir. Oadaki bu dini referanslı sözcük bilgisi yakın çevresinden, medrese tahsilinden, dost meclislerinden, sohbet ettiği din adamlarından, karşılaştığı âlimlerden, yazılı kaynak okumalarından edindiği bilgilere dayanıyordu (Gemici, 2011). *Seyahatnâme*'nin içerisinde yaklaşık üç yüz farklı ayetin kullanıldığını, bine yakın kez ise bu

ayetlerin tekrarlandığını Nurettin Gemici bahsi geçen yazısında tespit etmiştir. Peki, *Seyahatnâme* genelinde birçok yerde geçen bu ayetler eserde ne işlevle kullanılmıştı? Bu çalışmada bunun yanıtı aranacaktır. Ayetlerin *Seyahatnâme*'de yer almasıyla ilgili olarak metin-dışı olabilecek herhangi bir değerlendirme ölçütü olarak kullanılmayacaktır.¹

Bu çalışmada *Seyahatnâme* çerçevesinde yapılan okumalarda; Evliyâ Çelebi'nin bu tür ifadeleri kabaca iki başlıkta tasarruf ettiği tespit edildi. Bun-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, ercan.akyol@bilkent.edu.tr

ların ilki kurguda sadece bilgi verme amacıyla ya da somut olarak tespit edildiği için kayıt altına alınmış olanlardır. İkincisiyse edebi değeri olan, kurmaca içinde işlevi bulunan kullanımlardır. Bu noktada kurgu ve kurmaca kavramlarının ne olarak kullanıldığını belirtmekte bir fayda var. Buna göre kurgu “bir bütün oluşturmak için parçaları takıp birleştirme işi”²² olarak; kurmaca ise “tasarlanmış olay” olarak kullanılmıştır. Yani kurgu *Seyahatnâme*’nin genelini kapsarken, kurmaca *Seyahatnâme* içindeki parçalara (hikâye, sergüzeşt, menakıp vs.) tekabül etmektedir.

A) *Seyahatnâme*’de Bilgi Verme Amacıyla Bulunan Veya Somut Olarak Tespiti Yapıldığı İçin Aktarılan Ayetler

Metinde sadece yazar için somut bir nesne olarak yer alan dini referans kullanımlarıdır. Bu tarz ifadeler bir kurmaca dâhilinde değildir. Bunlar kurguya sadece birer nesne olarak dâhil edilmiştir. Ve bu şekildeki değerleri dışında, metin bağlamında bir işlevleri yoktur. Başka bir deyişle bunlar bilginin bilgisidir.

Bu konuda Evliyâ Çelebi’nin kullandığı dini kaynaklı ifadeler en büyük örnek mimari yapılarda gördüğü “tahrir” olunmuş (kitabeler gibi) ayet örnekleridir. Örneğin Süleymaniye Camii’ni anlatırken:

Ve mihrâbı gûyâ mihrâb-ı Hazret-i Süleymân’dır kim üzre Karahisârî hatıtyla “Zekeriyâ onun yanına, mâbede her girdiğinde [yanında bir rızık bulurdu].” [Kur’ân, Âl-i ‘imrân 37] âyeti zeheb-i lâciverd ile tahrîr olunmuştur (SN I, 69).

Bu tarzdaki örnekleri çoğaltmak mümkün ancak çalışmada incelenecek esas kısım yazımsal işlevi olan ayetler olduğundan, bu konuda daha fazla örnek göstermeye lüzum görülmemiştir.

B) Kurgu Ve Kurmaca İçerisinde Bir İşlevi Olan Ayetler

Seyahatnâme’nin genel kurgusunda belli bazı görevleri olan; bunun yanı sıra eserdeki kurmacalarda (sergüzeşt,

hikâye, menkıbe vs.) doğrudan veya dolaylı işlevselliği bulunan kullanımlardır. Diğer bir şekilde bunlar yazınsallığı olan ifadelerdir.

Bu çalışmada ayetler tutarlılık sağlama, bağlamı benzer ifadelerle destekleme, klişeleşmiş kullanımlar ve kurmacaların merkezine yerleştirilmiş ayetler olmak üzere dört grupta incelendi.

B1) Tutarlılık Sağlamak İçin Kullanılan Ayetler:

Evliyâ kendisini mücerred, derviş, dervişin anlamdaşı “fakir” ve en sevdiği olan uyaklı “bî-riyâ” sıfatlarıyla nitelendirir (Dankoff, 2010: 139). Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* genelinde anlattığı konularda da yer yer doğru söylediğini destekleyecek (gördüm, bizzat işittim vb.) ifadelerle yer vermiştir. Bu çalışmada amaç “Evliyâ Çelebi’nin söyledikleri doğru muydu/değil miydi?” tartışması yapmak değildir. Gösterilmek istenen Evliyâ’nın metin içindeki olağanüstü anlatılarda, kendini tanımladığı “bî-riyâ” sıfatını nasıl tutarlı hale getirdiğini sergilemektir. Çünkü *Seyahatnâme* ilk başta bir edebiyat eseridir ve onun gerçekliği kendi içindedir; yazar gerçek yaşamla eseri arasında katı bir bağ kurmak zorunda değildir.

Bu kullanımlara uygun bir örnek Evliyâ’nın Halep’te Murteza Paşa’nın meclisinde başına gelenlerdir (SN III, 87). Bu mecliste Evliyâ Çelebi gökyüzünde altı güneş birden gördüğünü belirten bir hikâye anlatır. Evliyâ, anlattığı gerçekleşmesi imkânsız bu olay ile bî-riyâlığı arasındaki gerilimi, hikâyenin sonuna eklediği “... Allah dilediğini yapar” [Kur’ân, İbrahim 27] ayetiyle tutarlı hale getirmiş olur. Böylece *Kur’ân*’ın İslam dâhilindeki bağlayıcı gücünü kullanarak hem kendini bî-riyâ yapar hem de metinde ilk bakışta bir çelişki gibi görülebilecek bir sorunu çözmüş olur. Bu konunun benzer bir örneği fil doğuran bir kıza ait hikâyede bulunabilir. Evliyâ bunu da “*manzûrumuz olmuştur*” (SN III, 130) diyerek belirtir ve sonra ekler “... Muhakkak ki Allâh her şeye kâdirdir.” [Kur’ân, Bakara 20]

Tüm bunlar düşünüldüğünde Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'nin tamamında olmasa da bu durumları ortadan kaldıracak bir çözüm yolu olarak, bazı ayetleri kullanmayı seçmiştir. Böylece eser içerisinde *kurmacanın hem yapma hem de gerçek olduğu[nu] ve bu iki olasılığın bir arada bulunmasının hiç de zor bir şey olmadığı[nı]* (Wood, 2010: 14-15) göstermiştir.

B2) Bağlamı Benzer Anlamdaki İfadelerle Desteklemek İçin Kulla-

ayetler arasında edebi işlevi en yoğun olanlar bu başlık altındaki ayet kullanımlarıdır. Çünkü *Seyahatnâme*'de bu başlık altına aldığımız kurmacaların merkezinde ayetler bulunmaktadır. Başka bir deyişle bu anlatılarda kurmaca, ayetler üzerine temellendirilmiştir.

Ayetlerin metnin merkezinde yer aldığı kurmacalara örnek olarak Evliyâ Çelebi'nin Karadeniz'de başına gelen deniz felaketini verebiliriz(SN, II: 70): Evliyâ Çelebi Kırım dönüşünde Karadeniz'i geçmek için akşam vakti bir gemiye biner. Gemi sabah yola çıkacağı için geminin içinde uykuya yatar ve kendi deyişle *muhavvif ve muhatara* (korkutucu ve tehlikeli) bir rüya görür. Kâbustan uyanır uyanmaz geminin dışına çıkıp fakir fukaraya sadaka dağıtır ki başına gelebilecek olan belalar kovulsun: *biz uğursuz, sürekli bir günde onların üstüne çok gürültülü bir fırtına gönderdik* [*Kur'an*, Kamer, 19] ayetini hatırlar ancak bunu dikkate almayıp, yola çıkar.

Yolculuk başladıktan bir gün sonra açık denizdeyken bir fırtına kopar. Üç gün süren bu fırtına bir türlü dinmek bilmez. Geminin batmaması için alınan önlemler de yetersiz hale gelmiştir. Evliyâ Çelebi tüm yolcuları ve mürettebatı da dâhil ederek *ihlâs* suresini okur. Ve akabinde gökyüzündeki bulutlar açılır; şimşekler kesilir. Lakin bir süre sonra fırtına yeniden şiddetlenir ve gemi iki parçaya bölünür. Evliyâ denize savrulur. Denizde devamlı *yasın* okur; ardı sıra *ben işimi Allah'a ısmarlıyorum* [*Kur'an*, Mümin, 44] ve "*Kim Allah'dan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder. Onun hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten de rızıklandırır*" [*Kur'an*, Talâk, 2-3] ayetlerini tekrarlayıp durur. Sürekli olarak *kelime-i tevhid*'i tekrar eder³ ve sonunda güneş açar. Bir süre sonra da bir karaya çıkar. Bu sahilde onu "Müslüman"lar bulup kurtarır.

Yukarıda aktardığımızı benzer bir örnek de *Seyahatnâme*'de "Sergüzeşt ü Serencâmı Evliyâ-yı Bî-riyâ" olarak ge-

çen bölümde görülmektedir. Bu kurmacada görülen ilk şey, olayların ayetlere paralel bir şekilde geliştiğidir. Hikâyede hiçbir ayet boş yere verilmemiştir. Evliyâ hangi ayeti kurmacasına dâhil etmişse o kesin suretle bir işleve sahiptir. İlk verilen ayet esas olarak bir uyarı niteliği taşır. Zaten tüm sergüzeşt de bu uyarının dikkate alınmamasının neticeleri olarak cereyan eder. Felaket gelir; *Kur'an*'dan sureler okunarak Allah'a sığınılır ve kurtuluşun geleceği yine bir ayetle gösterilir. Netice olarak da "Müslüman" kişiler gelip Evliyâ'yı kurtarır. Görüldüğü gibi bu kurmacada ayetler yapının temelini oluşturur; tek bir ayetin metinden çıkarılması hikâyeyi sekteye uğratacaktır.

Benzer bir durum Evliyâ Çelebi'nin Kayseri civarında türbesi olan Abdî Dede'nin menakıbını anlattığı yerlerde de görülebilir(SN, III: 112). Özetle hikâye şöyledir: Abdi Dede bir münzevidir. Halksa onun İslam'a hakaret ettiğini düşünmektedir. Zaman içinde Dede'ye karşı galeyana gelen birkaç kişi Abdi Dede'yi ibadethanesinde

"...helâk olanın açık bir delille helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için..." [*Kur'an*, Enfâl 42]

ayetini okurken yakalayıp, zorla hâkim karşısına götürür. Hâkim de Abdî Dede'yi darağacına yollar. Abdi Dede'nin can vermesiyle bu kişiler evini yağmalamak üzere geri döndüğünde bir de bakarlardı ki, Abdî Dede

"...onlara karşı Allah sana yeter..." [*Kur'an*, Bakara 137]

ayetini okuyup ibadet etmektedir. İnsanlar onu astıkları yerden kurtuldu sanıp; yeniden asmak üzere darağacına götürürler. Asılmak üzere olan Abdî Dede ipteki Abdi Dede ile karşılıklı selamlaşır. Ve yaşlı münzeviyi ikinci kez asarlar. Aynı kişiler bu sefer de Dede'nin elbiselerini yağmalamak üzere geri döner. Abdi Dede yine ibadet etmektedir. Bu sefer *yüksek sesle* şu ayeti okumaktadır:

"*Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Câna cân...*" [*Kur'an*, Mâide 45]

yine asılmak üzere götürülür. Üç tane Abdi Dede birbiriyle selamlaşır. Bundan sonra ise Kayseri’de oturan *muvaḥhid* (Allah’ın birliğine inananlar) Müslümanlar bu olayı öğrenir ve gelip Abdi Dede’yi asanları asarlar.

Menakıbın tamamında üç ayete yer verilmiştir ve tüm kurmaca bu ayetlerin etrafında döner. Bahsi geçen ayetler hikâyedeki üç bölümün birbirinden ayrılmasını sağlar. İlk ayet verildikten sonra Abdî Dede’nin hak yolunda şehit olacağı bellidir. İkinci ayette Allah’ın iman eden kullarının yanında olacağı belirtilir. Sonuncusunda ise hikâye zirve noktasına erişir; çünkü Allah’ın zulüm edenlerin cezasını vereceği belli edilmiştir. Zaten Abdi Dede’nin bu ayeti yüksek sesle okuması da bunun en büyük belirtisidir. Bu menkıbede de görüldüğü üzere ayetler tam olarak metnin gidişatını belirlemiştir.

Netice olarak, *Seyahatnâme*’nin üzerinde çokça çalışılmasına rağmen hala metin üzerinde yazınsallık açısından yapılmış incelemeler diğer çalışmalara oranla azınlıktadır. Bu çalışma ile Evliyâ Çelebi’nin eserinin bir yönüne salt metin-içi unsurlarla⁴ yaklaşmıştır. Bu bize Evliyâ’nın ayetleri eserinde nasıl kullandığı hakkında bir fikir vermiştir. Bu noktada *Seyahatnâme*’de ayetlerin kullanımları üç aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi yazınsallık doğrultusunda *Seyahatnâme*’yi doğrudan etkileyen kullanımlardır. İkinci olarak bu ayetlerin, metne doğrudan bilgi verme amacıyla dâhil edildiği görülebilir. Son olarak da ayetlerin, *Seyahatnâme*’nin şehir – tarih – yaşantı bağlamındaki organik bağını (Tezcan, 2011: 237) İslam dairesi ile birleştirme vazifesini gördüğü söylenebilir. Bu da eserdeki yapının İslamî kültür ile yoğrulduğunun bir göstergesidir. Evliyâ Çelebi’nin ayetleri yazınsal olarak metnine dâhil etmesi; onun edebi kişiliğinin de bu ayetlerin kaynak noktasıyla organik bir bağı olduğunu göstermektedir. Bu bağ “Sebeb-i Seyahât-i

Mekke ve Minâ” başlıklı bölümde (SN, IX: 6) üstadının Evliyâ Çelebi’nin seyahat etmesine sebep olarak “*Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde yürüyün (dedik).*” [Kur’ân, Sebe, 18] ayetini söylemesiyle açıklanabilir. Buna benzer bir ifadeyi aynı bölümde; babasının da “*De ki: Yeryüzünde dolaşın da...*” [Kur’ân, En’am 11] kullandığı görülecektir.

NOTLAR

- 1 Metin-dışı teriminden burada kastedilen edebi eserin tarihi, sosyolojik ve psikolojik ölçütlerle değerlendirilmeyeceğidir.
- 2 <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- 3 Laîlah illallah” olup “Allah’tan başka ilah yoktur” anlamına gelmektedir.
- 4 Eserin yapısı, eserdeki ifadelerin işlevleri, eserin biçimsel özellikleri gibi unsurlar.

KAYNAKÇA

- Dankoff, Robert. *Seyyah-ı Alem Evliyâ Çelebi’nin Dünyaya Bakışı*. Çev. Müfit Günay. İstanbul: Yky, 2010
- Evliyâ Çelebi. *Seyahatnâme* 1. Cilt. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yky, 2006
- Seyahatnâme* 2. Cilt. Haz. Seyit Ali Kahraman, Zekeriya Kurşun ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yky, 2006
- Seyahatnâme* 3. Cilt. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yky, 2006
- Seyahatnâme* 4. Cilt. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yky, 2001
- Seyahatnâme* 9. Cilt. Haz. Robert Dankoff ve Seyit Ali Kahraman İstanbul: Yky, 2005
- Seyahatnâme* 10. Cilt. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yky, 2007
- Gemici, Nurettin. “Evliyâ Çelebi’nin Dini Referanslarını Sözlü Kaynakları”, *Evliyâ Çelebi’nin Sözlü Kaynakları Uluslararası Sempozyumu*. Yayınlanmamış bildiri. Ankara: 2011
- Tezcan, Nuran ve diğer. *Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâme*. “Bir Üslup Ustası Olarak Evliyâ Çelebi”. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2002
- Evliyâ Çelebi Konuşmaları*. Haz. Sabri Koz. “Seyyah-ı Alem” Evliyâ Çelebi’nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve Çomarbölükbaşı İle Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması”. İstanbul: Yky, 2011
- Wood, James. *Kurmaca Nasıl İşler?*. Çev.Ekin Bodur. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010